

1-MAVZU. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA TA’LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING KONSEPTUAL ASOSLARI

Reja:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (O‘RQ-637-son, 2020- yil 23-sentabr).
2. O‘zbekiston Respublikasi ta’lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillari.
3. Pedagoglik kasbining mohiyati
4. Pedagoglik kasbining jamiyatdagi o‘rni va unga qo‘yiladigan talablar

Tayanch so‘zlar: ta’lim tizimi, ta’lim islohotlari, Maktabgacha ta’lim vazirligi, 11 yillik umumiy o‘rta ta’lim, kasb-hunar ta’limi, professional ta’lim, oliy ta’lim, oliy o‘quv yurtidan keying talim, kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish.

1. O‘zbekiston Respublikasining ta’lim to‘g‘risidagi Qonuni. Bugungi kunda ta’lim sohasini tubdan takomillashtirish davr talabiga aylangan. Ushbu talabdan kelib chiqqan holda, ta’lim sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi qonunlar, uzluksiz ta’lim tizimiga oid yangi qonunlar qabul qilinmoqda. Jumladan, Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 19-mayda qabul qilingan Senat tomonidan 2020-yil 7-avgustda ma’qullangan, O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni 2020 yil 23 sentabr kuni qabul qilingan bo‘lib, 11-bob, 75 moddadan iborat.

“Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunning maqsadi ta’lim sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat.

Mazkur qonun bilan ta’lim sohasidagi asosiy prinsiplar ham belgilangan. Shuningdek, qonunda ta’limning maktabgacha ta’lim va tarbiya; umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’lim; professional ta’lim; oliy ta’lim; oliy ta’limdan keyingi ta’lim; kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish va maktabdan tashqari ta’lim kabi turlari bayon etilgan.

Yuqorida qayd qilingan ta’lim turlaridan biri kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishdir. Mazkur qonun bilan kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishini tartibga soluvchi bir qator qoidalar belgilangan. Jumladan, kadrlarni qayta tayyorlash tayanch mutaxassisliklar va kasblarga muvofiq bo‘lgan yo‘nalishlar bo‘yicha faoliyatni amalga oshirish uchun qo‘shimcha kasbiy bilim, malaka va ko‘nikmalarning zarur hajmi egallanishini ta’minlaydi. Kadrlar malakasini oshirish kasbiy bilim, malaka va ko‘nikmalarning chuqurlashtirilishi hamda yangilab borilishini ta’minlaydi, kadrlarning toifasi, darajasi, razryadi va lavozimi oshishiga xizmat qiladi. Kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish shakllari va muddatlari tegishli davlat ta’lim talablari bilan belgilanadi.

Mazkur qonun jahon standartlari talablaridan kelib chiqqan holda ta’lim sohasidagi munosabatlarni tartibga solishning qamrovi kengligi va o‘ziga xos xususiyatga ega ekanligi bilan 1997 yil 29 avgust kuni qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonundan tubdan farq qiladi.

Ushbu qonunning o‘ziga xos xususiyatlari ta’lim sohasiga bir qator yangiliklar kiritilganligida namoyon bo‘ladi. Jumladan, unda belgilangan masofaviy ta’lim haqidagi qoidalar o‘quv rejalari va o‘quv dasturlariga muvofiq ta’lim oluvchilar tomonidan zarur bilim, malaka va ko‘nikmalarni axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan hamda Internet jahon axborot tarmog‘idan foydalangan holda masofadan turib olishga qaratilgan.

Shuningdek, qonunda dual ta’limga oid qoidalar belgilanib, u ta’lim oluvchilar tomonidan zarur bilim, malaka va ko‘nikmalarni olishga qaratilgan bo‘lib, ularning nazariy qismi ta’lim tashkiloti negizida, amaliy qismi esa ta’lim oluvchining ish joyida amalga oshiriladi.

Shu bilan birgalikda, katta yoshdagilarni o‘qitish va ularga ta’lim berish haqida qoidalarda katta yoshdagilarni o‘qitish va ularga ta’lim berish bu butun umr davomida o‘qitishning markaziy tarkibiy qismi bo‘lib, ta’lim berish hamda o‘qitishning jamiyat hayotida va mehnat faoliyatida katta yoshdagilarning ishtirok etishini ta’minlashga qaratilgan barcha shakllarini o‘z ichiga olishi, shuningdek rasmiy, norasmiy va informal o‘qitish jarayonlarining butun majmuini qamrab olishi bayon etilgan.

Bundan tashqari, qonunga inklyuziv ta'lim to'g'risidagi qoidalar kiritilib, unga binoan, inklyuziv ta'lim alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta'lim oluvchilar uchun ta'lim tashkilotlarida ta'lim olishga bo'lgan teng imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilgan. Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar (shaxslar) uchun ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni tashkil etadi.

“Ta'lim to'g'risida”gi mazkur qonun ta'lim sohasidagi munosabatlarni yanada takomillashtirishga o'zining munosib xissasini qo'shadi. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni quyidagi tarkibiy tuzilmaga ega:

1-bob. Umumiy qoidalar.

- 1-modda. Ushbu Qonunning maqsadi,
- 2-modda. Ta'lim to'g'risidagi qonun hujjatlari,
- 3-modda. Asosiy tushunchalar,
- 4-modda. Ta'lim sohasidagi asosiy prinsiplar,
- 5-modda. Ta'lim olish huquqi.

2-bob. Ta'lim tizimi, turlari va shakllari

- 6-modda. Ta'lim tizimi,
- 7-modda. Ta'lim turlari,
- 8-modda. Maktabgacha ta'lim va tarbiya,
- 9-modda. Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim,
- 10-modda. Professional ta'lim,
- 11-modda. Oliy ta'lim,
- 12-modda. Oliy ta'limdan keyingi ta'lim,
- 13-modda. Kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish,
- 14-modda. Maktabdan tashqari ta'lim,
- 15-modda. Ta'lim olish shakllari,
- 16-modda. Masofaviy ta'lim,
- 17-modda. Dual ta'lim,
- 18-modda. Oilada ta'lim olish va mustaqil ta'lim olish,
- 19-modda. Katta yoshdagilarni o'qitish va ularga ta'lim berish,
- 20-modda. Inklyuziv ta'lim,
- 21-modda. Eksternat tartibidagi ta'lim,
- 22-modda. Mudofaa, xavfsizlik va huquqni muhofaza qilish faoliyati sohasida kadrlarni tayyorlash.

3-bob. Ta'lim tizimini boshqarish

- 23-modda. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ta'lim sohasidagi vakolatlari,
- 24-modda. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasining ta'lim sohasidagi vakolatlari,
- 25-modda. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Prezident, ijod va ixtisoslashtirilgan maktablarni rivojlantirish agentligining ta'lim sohasidagi vakolatlari,
- 26-modda. Ta'lim sohasidagi vakolatli davlat boshqaruvi organlari,
- 27-modda. Mahalliy davlat hokimiyati organlarining ta'lim sohasidagi vakolatlari,
- 28-modda. Ta'lim tashkilotini boshqarish.

4-bob. Ta'lim faoliyatini tashkil etish va uning nazoratini amalga oshirish

- 29-modda. Ta'lim tashkilotlarining huquqiy maqomi,
- 30-modda. Ta'lim tashkilotlarini tashkil etish, qayta tashkil etish va tugatish,
- 31-modda. Nodavlat ta'lim tashkilotlari,
- 32-modda. Ta'lim tashkilotining ustavi,
- 33-modda. Ta'lim berish tili
- 34-modda. Davlat ta'lim standartlari va davlat ta'lim talablari,
- 35-modda. Ta'lim jarayoniga o'quv rejalari va o'quv dasturlarini joriy etish,
- 36-modda. Ta'lim sohasidagi eksperimental va innovatsion faoliyat,

- 37-modda. Ta'lim tashkilotlari faoliyatining ochiqligi va shaffofligi,
38-modda. Ta'lim tashkilotlariga o'qishga qabul qilish,
39-modda. Davlat ta'lim muassasalariga o'qishga maqsadli qabul qilish,
40-modda. Ta'lim to'g'risidagi hujjat,
41-modda. Ta'lim tashkilotlarining reytingi,
42-modda. Ta'lim tizimidagi monitoring

5-bob. Ta'lim tashkilotlari pedagog xodimlarining huquqiy maqomi

- 43-modda. Ta'lim sohasidagi davlat nazorati,
44-modda. Pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish huquqi
monitoring,
45-modda. Pedagog xodimlarning maqomi va ular faoliyatining kafolatlari,
46-modda. Pedagog xodimlarning majburiyatlari,

6-bob. Ta'lim oluvchilarning, ular ota-onasining hamda boshqa qonuniy vakillarining huquq va majburiyatlari

- 47-modda. Ta'lim oluvchilarning huquqlari,
48-modda. Ta'lim oluvchilarning majburiyatlari,
49-modda. Ta'lim oluvchilarning kiyim-boshiga nisbatan qo'yiladigan talablar,
50-modda. Ta'lim tashkilotlarida ta'lim oluvchilarni vaqtincha yashash joylari bilan ta'minlash,
51-modda. Voyaga yetmagan ta'lim oluvchilar ota-onasining hamda boshqa qonuniy vakillarining huquq va majburiyatlari.

7-bob. Ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarini ijtimoiy himoya qilish

- 52-modda. Ta'lim oluvchilarni ijtimoiy himoya qilish,
53-modda. Ta'lim tashkilotlarining xodimlarini ijtimoiy himoya qilish, 54-modda. Yetim bolalarni va ota-onasining yoki boshqa qonuniy vakillarining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni o'qitish va ularning to'liq ta'minoti,
55-modda. Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalarni (shaxslarni) o'qitish hamda tarbiyalash,
56-modda. Ijtimoiy rehabilitatsiyaga muhtoj bo'lgan bolalarni (shaxslarni) o'qitish va tarbiyalash,

8-bob. Nodavlat ta'lim tashkilotlari faoliyatini litsenziyalash, ta'lim tashkilotlarini attestatsiyadan va davlat akkreditatsiyasidan o'tkazish. Xorijiy davlatda olingan ta'lim to'g'risidagi hujjatni tan olish, ta'lim sohasidagi hujjatlarga apostil qo'yish

- 57-modda. Nodavlat ta'lim tashkilotlarining faoliyatini litsenziyalash,
58-modda. Ta'lim tashkilotlarini attestatsiyadan va davlat akkreditatsiyasidan o'tkazish,
59-modda. Ta'lim tashkilotlarining faoliyatini ichki va tashqi baholashdan o'tkazish,
60-modda. Xorijiy davlatda olingan ta'lim to'g'risidagi hujjatni tan olish,
61-modda. Ta'lim sohasidagi rasmiy hujjatlarga apostil qo'yish,

9-bob. Ta'limni moliyalashtirish va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash

- 62-modda. Ta'lim tashkilotlarini moliyalashtirish,
63-modda. Ta'limni rivojlantirish jamg'armalari,
64-modda. Ta'lim sohasidagi davlat-xususiy sheriklik,
65-modda. Ta'lim sohasiga investitsiyalarni jalb etish,
66-modda. Ta'lim tashkilotlarining mol-mulki,

10-bob. Ta'lim sohasidagi xalqaro hamkorlik

- 67-modda. Ta'lim tashkilotlarining xalqaro hamkorligi
68-modda. Ta'lim sohasidagi xalqaro hamkorlik
69-modda. Xorijda ta'lim olish

11-bob. Yakunlovchi qoidalar

- 70-modda. Nizolarni hal etish
71-modda. Ta'lim to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun javobgarlik

72-modda. O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlarini o‘z kuchini yo‘qotgan deb topish

73-modda. Ushbu Qonunning ijrosini, yetkazilishini, mohiyati va ahamiyati tushuntirilishini ta’minlash

74-modda. Qonun hujjatlarini ushbu Qonunga muvofiqlashtirish

75-modda. Ushbu Qonunning kuchga kirishi

Ushbu Qonun rasmiy e’lon qilingan kundan e’tiboran kuchga kiradi.

O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh. MIRZIYOYEV

Toshkent sh., 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son. *(Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020-y., 03/20/637/1313-son)*

2. O‘zbekiston Respublikasi ta’lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillari.

O‘zbekiston Respublikasi ta’lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy tamoyillari “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunning I-bob, 4-moddasida keltirilgan.

4-modda. Ta’lim sohasidagi asosiy prinsiplar.

Ta’lim sohasidagi asosiy prinsiplar quyidagilardan iborat:

ta’lim ustuvorligining tan olinishi;

ta’lim olish shaklini tanlash erkinligi;

ta’lim sohasida kamsitishlarga yo‘l qo‘yilmasligi;

ta’lim olishga doir teng imkoniyatlarning ta’minlanishi;

ta’lim va tarbiyaga milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarning singdirilganligi;

ta’lim va tarbiyaning insonparvarlik, demokratik xususiyati;

ta’limning uzluksizligi va izchilligi;

o‘n bir yillik ta’limning hamda olti yoshdan yetti yoshgacha bo‘lgan bolalarni bir yil davomida umumiy o‘rta ta’limga tayyorlashning majburiyligi;

davlat ta’lim standartlari va davlat ta’lim talablari doirasida ta’lim olishning hamma uchun ochiqligi;

o‘quv dasturlarini tanlashga doir yondashuvning yagonaligi va tabaqalashtirilganligi;

insonning butun hayoti davomida ta’lim olishi;

jamiyatda pedagoglarni ijtimoiy himoya qilishning kafolatlanganligi;

ta’lim tizimining dunyoviy xususiyatga egaligi;

bilimlilik, qobiliyatlilik va iste’dodning rag‘batlantirilishi;

ta’lim tizimida davlat va jamoat boshqaruvining uyg‘unligi;

ta’lim faoliyati sohasidagi ochiqlik va shaffoflik.

3. Pedagoglik kasbining mohiyati. O‘qituvchilik kasbi – O‘zbekiston va dunyodagi eng qadimiy, keng xalq ommasiga xos bo‘lgan nodir kasblardan biri. O‘qituvchi – tarbiyachi-murabbiylik va ustoz-muallimlik ishini bir vaqtning o‘zida amalga oshiradigan mashaqqatli kasb hisoblanadi. Tarbiyachi-murabbiy yosh avlodga hayotning mohiyati, uni qanday kechirish, qanaqa yashash, o‘zini qanday tutish kerakligi kabilarni o‘rgatib, yo‘l-yo‘riqlar ko‘rsatadi, ustoz-muallim esa insoniyat tomonidan to‘plangan bilim va tajribalarni beradi, yetkazadi va ularning ongiga singdiradi. Pedagogning bu ikki ishi hamisha, bir-birini to‘ldirib boradi.

Pedagoglik kasbining shakllanishi kishilik taraqqiyoti tarixi bilan uzviy bogliq. Terib-termachlab kun kechirgan ibtidoiy davr kishilari bolalarni o‘zlari bilan ergashtirib yurib, ularga ov qilish, turli daraxt mevalarini terish, o‘simliklarning ildizini kovlab olish, suv manbalarini izlab topish kabi harakatlarni amalga oshirishni o‘rgatganlar. Bunday harakatlar qabila (urug‘)ning tajribali kishilari yoki keksalar tomonidan amalga oshirilgan. Oddiy kundalik ehtiyojlarni qondirish yo‘lida olib borilayotgan hatti-harakatlar asosida yoshlarga mavjud tajribalar asosida ma’lumotlarni berib, ularda amaliy ko‘nikmalarni shakllantirganlar. Turli tovushlarni chiqarish yordamida atrofdagilarni yaqinlashayotgan xavfdan ogoh qilishni bolalar kattalarning namunalari asosida o‘zlashtirganlar. Nutq va yozuv paydo bo‘lgunga qadar bu kabi harakatlar imo-ishoralar asosida amalga oshirilgan. Kishilik tarixida tub inqilobni sodir etgan nutq va yozuvning paydo

bo'lishi, shuningdek, urug' jamoasi tomonidan bajariladigan mehnat faoliyatining turli sohalarga ajralishi yoshlarga nisbatan munosabatning ilg'or (progressiv) xarakter kasb etishiga imkon berdi. Yoshlarga yetarlicha bilimga ega bolgan kishilar tomonidan o'rgatilishi maqsadga muvofiq ekanligini ko'rsatdi. Natijada bolalarga hayot tajribalarini o'rgatuvchi kishilar guruhi shakllandi hamda bolalarga ma'lum yo'nalishlar bo'yicha bilimlarni berish maxsus ajratilgan joylarda tashkil etila boshlandi. Dastlabki maktablar qadimgi Sharqda (Vavilon, Misr, Hindistonda) paydo bo'lib, ularda bolalarga ma'muriy-xo'jalik boshqaruvi asoslari o'rgatilgan. Antik davrda maktablar Sparta, Afina va Rim tarbiya tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida faoliyat olib borganlar. Qadimgi Yunonistonda bunday joylar akademiva deb nomlangan. **"Akademiya"** so'zi afsonaviy qahramon Akadema nomidan kelib chiqqan. Eramizdan avvalgi IV asrda Afina yaqinidagi Akadema nomi bilan nomlanuvchi joyda Platon o'z shogirdlariga ma'ruzalar o'qigan bo'lib, keyinchalik ta'limni tashkil etiluvchi maskan ham shunday nom bilan atala boshlagan. Qadimgi Rim va Yunonistonda bolalarga bilim berish faylasuflar zimmasiga yuklatilgan. Jamiyatning tabaqalanishi natijasida, quldorlik tuzumida bolalarni ta'lim maskanlariga olib borish va olib kelish vazifasini qullar bajarishgan va ular "pedagog" deb nomlanganlar. Ushbu tushunchaning ma'nosi "bola yetaklovchi" demakdir.

Tarixiy taraqqiyotning keyingi bosqichlarida bolalarga tizimli bilimlarni berish bilan doimiy shug'ullanuvchi kishilar aynan shu nom bilan atala boshlaganlar.

Pedagogik kasbining mazmuni o'quvchilarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirishdan iborat bo'lgan faoliyatdir. Pedagogik faoliyat bu bir tomonlama emas, balki ikkitomonlama (hamkorlikdagi) faoliyatdir. Unda ikkita faol tomon ishtirok etadi: o'qituvchi – o'quvchi. Maqsad – o'quvchi shaxsini rivojlantirishdir.

Pedagogik faoliyatning maqsadi asrlar davomida yuksak ma'naviyatli shaxsni shakllantirishning umuminsoniy g'oyasi sifatida xizmat qilib kelayotgan tarbiyaviy ishni amalga oshirish bilan bog'liq. Pedagogik faoliyatning asosiy turlari sifatida tarbiyaviy ish va o'qitish aks etadi.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunining V-bobi Ta'lim tashkilotlari pedagog xodimlarining huquqiy maqomiga bag'ishlangan.

44-modda. Pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish huquqi

Tegishli ma'lumoti, kasbiy tayyorgarligi bo'lgan va ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega shaxslar pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish huquqiga ega. Magistraturani tamomlagan shaxslar va diplomli mutaxassislar o'z mutaxassisligi bo'yicha pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish huquqiga ega.

Agar qonun hujjatlarida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, pedagogik oliy ma'lumotga ega bo'lmagan shaxslarga qayta tayyorlash kurslaridan o'tganidan keyin ta'lim tashkilotlarida (bundan oliy ta'lim tashkilotlari mustasno) pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish huquqi beriladi.

Ishlab chiqarish ta'limi ustalari qayta tayyorlash kurslaridan o'tmasdan professional ta'lim tashkilotlarida pedagogik faoliyat bilan shug'ullanishga haqli.

Zarurat bo'lganda professional ta'lim tashkilotlari ishlab chiqarish ta'limi ustalarini, shuningdek tegishli bilim hamda amaliy ko'nikmalarga ega bo'lgan, oliy ma'lumoti bo'lmagan boshqa mutaxassislarni amaliy va qo'shimcha mashg'ulotlarni olib borish uchun jalb etishi mumkin.

45-modda. Pedagog xodimlarning maqomi va ular faoliyatining kafolatlari

Pedagog xodimlarning maqomi jamiyat va davlat tomonidan tan olinadi. Pedagog xodimlar ijtimoiy qo'llab-quvvatlanadi, o'z kasbiy faoliyatini amalga oshirishi, ularning ijtimoiy maqomi va obro'sini oshirish uchun tashkiliy-huquqiy shart-sharoitlar yaratiladi, shuningdek o'z huquq va qonuniy manfaatlarini amalga oshirish uchun kafolatlar beriladi.

Ta'lim tashkilotlari pedagog xodimlarining huquqlari, sha'ni, qadr-qimmatini va ishchanlik obro'si davlat himoyasi ostida bo'ladi.

Ta'lim tashkilotlari pedagog xodimlarining kasbiy faoliyatiga aralashishga, ta'lim oluvchilarning bilimlarini to'g'ri va xolis baholashga ta'sir ko'rsatishga, shuningdek ushbu pedagog xodimlarning xizmat majburiyatlarini bajarishiga to'sqinlik qilishga yo'l qo'yilmaydi.

Pedagog xodimlar quyidagi huquqlarga ega:

- o'z sha'ni, qadr-qimmatini va ishchanlik obro'sini himoya qilish;
- o'quv dasturlari doirasida mualliflik dasturlarini ishlab chiqish va joriy etish, o'qitish uslubiyotini ishlab chiqish, shuningdek tegishli o'quv fanlari, kurslari, modullaridan foydalanish, ijodiy faollik ko'rsatish;
- zamonaviy pedagogik shakllarni, o'qitish va tarbiya vositalarini, usullarini erkin tanlash hamda ulardan foydalanish;
- kasbiy faoliyatini amalga oshirish uchun ularga zarur shart-sharoitlar yaratilishini talab qilish;
- o'quv, ilmiy va uslubiy yo'nalishlardagi axborot-resurs markazlarining xizmatlaridan bepul foydalanish;
- davlat ta'lim standartlarini, davlat ta'lim talablarini, malaka talablarini, o'quv rejalari va o'quv dasturlarini ishlab chiqishda ishtirok etish;
- ilmiy, ilmiy-tadqiqot va ijodiy faoliyatni amalga oshirish, eksperimental faoliyatda ishtirok etish, innovatsiyalarni ishlab chiqish va joriy qilish;
- ta'lim tashkilotini boshqarishda, shuningdek ta'lim tashkilotining faoliyati bilan bog'liq masalalarni muhokama qilishda ishtirok etish;
- kasaba uyushmalari va nodavlat notijorat tashkilotlari a'zosi bo'lish, xodimlarining vakillari bo'lish, fuqarolik jamiyati boshqa institutlari faoliyatida qatnashish;
- o'z kasbiy huquqlarini va umumiy manfaatlarni ifoda etish hamda himoya qilish uchun pedagog xodimlarning jamoat birlashmalariga birlashish;
- o'z kasbiy faoliyatiga aralashuvdan himoyalani;
- davlat sog'liqni saqlash muassasalarida bepul tibbiy ko'rikdan o'tish (davlat ta'lim muassasalari va tashkilotlari uchun);
- ta'lim oluvchilarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishda ishtirok etish.

Pedagog xodimlar qonun hujjatlariga muvofiq boshqa huquqlarga ham ega bo'lishi mumkin.

Pedagog xodimlarni ularning lavozim majburiyatlari bilan bog'liq bo'lmagan har qanday boshqa ishga jalb qilish taqiqlanadi.

46-modda. Pedagog xodimlarning majburiyatlari

Pedagog xodimlar:

ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarining sha'ni, qadr-qimmatini va ishchanlik obro'sini hurmat qilishi;

o'quv mashg'ulotlarini sifatli o'tkazishi;

axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan, o'qitish va tarbiyaning ilg'or hamda innovatsion shakllari va usullaridan foydalanishi;

ta'lim oluvchilarning psixologik va o'ziga xos xususiyatlarini, jismoniy va ruhiy salomatligini, fiziologik rivojlanishini hisobga olishi, jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan shaxslarni o'qitish uchun shart-sharoitlar yaratilishiga e'tibor qaratishi;

voyaga yetmagan ta'lim oluvchilar bilan ta'lim-tarbiya ishlarini ularning ota-onasi yoki boshqa qonuniy vakillari bilan hamkorlikda olib borishi;

ta'lim tashkilotining ustaviga va (yoki) boshqa ta'sis hujjatlariga, ichki mehnat tartibi qoidalariga rioya etishi;

o'z malakasini muntazam ravishda oshirib borishi, egallab turgan lavozimiga muvofiqlik jihatidan davriy attestatsiyadan o'tishi;

tibbiy ko'rikdan o'z vaqtida o'tishi shart.

Pedagog xodimlarning zimmasida qonun hujjatlariga, shuningdek ta'lim oluvchi va ta'lim tashkiloti o'rtasida tuziladigan shartnomaga muvofiq boshqa majburiyatlar ham bo'lishi mumkin.

Pedagog xodimlarga pedagogik faoliyatni amalga oshirishda axloq va etika normalariga zid harakatlar sodir etish taqiqlanadi.

Pedagog xodimlarning kiyim-boshiga doir talablar ta'lim tashkilotlari tomonidan belgilanadi.

4. Pedagoglik kasbining jamiyatdagi o'rni va unga qo'yiladigan talablar. O'zbekiston Respublikada ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar muvaffaqiyatini ta'minlash ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan o'qituvchi-tarbiyachi, ishlab chiqarish ustalarining ma'naviy qiyofasi hamda kasbiy mahoratlariga bog'liqligini anglatdi.

Shaxsni tarbiyalash ishi nihoyatda murakkab va qiyin faoliyat jarayoni bo'lib, juda qadimdan ushbu faoliyatga jamiyatning yetuk kishilari jalb etilgandir. Xususan, qadimgi Gretsiya va Rim tarixidan yaxshi bilamizki, miloddan avvalgi davrlarda ham yosh avlod tarbiyasi o'zining ma'naviy qiyofasi va aqliy qobiliyati bilan jamiyat a'zolari o'rtasida yuksak hurmat ehtiromga sazovor bo'lgan kishilar, donishmandlar zimmasiga ishonib topshirilgan. Ushbu holat yosh avlod tarbiyasi uning tashkil etilishi mazmuni nafaqat shaxs kamolotini balki jamiyat taraqqiyotini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini anglatadi. Jamiyat tomonidan o'qituvchi shaxsiga qo'yilayotgan talablar o'z davrida Sharq mutafakkirlari hamda G'arb m'arifatparvarlarining asarlarida o'z aksini topgan. Muhammad al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy hamda Abu Rayhon Beruniylar o'qituvchining ma'naviy-axloqiy jihatdan yetuk bo'lishlariga alohida ahamiyat qaratadilar. Ularning fikrlaricha, yaxshi o'qituvchi boshqalardan bir jihati bilan farq qiladi, ya'ni, u o'zi ega bo'lgan bilimlarni yoshlarga beminnat o'rgatadi, har bir ishda ularga namuna bo'la oladi. Abu Ali ibn Sino o'z asarlarida o'qituvchi bolalarga ta'lim berishdek mas'uliyatli burchni bajarishi zarurligini uqtirar ekan, ularga faoliyatda muvaffaqiyatga erishish garovi bolgan quyidagi tavsiyalarni beradi:

- 1) bolalar bilan muomalada bosiq, jiddiy bolish;
- 2) berilayotgan bilimning talabalar tomonidan o'zlashtirilishiga e'tiborni qaratish;
- 3) ta'limda turli shakl va metodlardan foydalanish;
- 4) talabaning xotirasi, bilimlarni egallash qobiliyati, shaxsiy xususiyatlarini bilishi;
- 5) fanga qiziqтира olishi;
- 6) berilayotgan bilimlarning eng muhimini ajratib bera olishi;
- 7) bilimlarni talabalarga tushunarli, uning yoshi, aqliy darajasiga mos ravishda berish;
- 8) har bir so'zning bolalar hissiyotini uyg'otish darajasida bolishiga erishish.

Alisher Navoiy o'z davrining ayrim maktabdorlari ega bo'lgan sifatlar, xususan, qattiqqollik, ta'magirlik va johilliklarni qoralar ekan, o'qituvchining ma'naviy qiyofasiga nisbatan jiddiy talablarni qo'yadi.

Xususan, "Mudarris kerakki, g'arazi mansab bo'lmasa va bilmas ilmni aytishga urinmasa, manmanlik uchun dars berishga havas ko'rgazmasa va olgirlik uchun gap-so'z va g'avgo yurgizmasa, nodonlikdan sallasi katta va pechi uzun bolmasa, gerdayish uchun madrasa ayvoni boshi unga o'rin bolmasa. ... Yaramasliklardan qo'rqa va nopoklikdan qochsa, nainki, o'zini olim bilib, necha nodonga turli xil fisq ishlarni mumkin, balki halol qilsa, qilmas ishlarni qilmoq uchun sodir bo'lsa va qilar ishlarni qilmaslik unga qoida va odat bolib qolsa. Bu mudarris emasdir, yomon odatni tarqatuvchidir" Ayni o'rinda o'qituvchi mehnatining mashaqqatli ekanligini ta'kidlab o'tadi: "Uning ishi odam qolidan kelmas, odam emas, balki dev ham qila bilmas. Bir kuchli kishi bir yosh bolani saqlashga o'zlik qilardi, u esa bir to'da bolaga ilm va adab o'rgatadi, ko'rkim bunga nima yetsin.

Mashhur pedagog Abdulla Avloniy ham o'z asarlarida o'qituvchi shaxsi va uning faoliyati borasidagi qarashlarni ifodalashga alohida o'rin beradi. Allomaning qayd etishicha, bolaning soglom bolib o'sishida ota-onalar o'ziga xos rol o'ynasalar, uning fikriy jihatdan taraqqiy etishida o'qituvchining o'rni beqiyos ekanligini ta'kidlaydi. Xususan, bolalarning aqliy qobiliyatlarini shakllantirish muallimlarning "diqqatlariga suyalgan, vijdonlariga yuklangan

muqaddas bir vazifa” ekanligini ta’kidlab, “fikrning quvvati, ziynati, kengligi, muallimning tarbiyasiga bogliqdur”, — deydi.

Yan Amos Komenskiy o ‘z davrida o ‘qituvchining bola dunyoqarashini rivojlantirishdagi roliga katta baho berib, o ‘qituvchilik “yer yuzidagi har qanday kasbdan ko ‘ra yuqoriroq turadigan juda faxrli kasb” ekanligini ta’kidlaydi.

Muallifning fikricha, pedagog o ‘z burchlarini chuqur anglay olishi hamda o ‘z qadr-qimmatini to ‘la baholay bilishi zarur. Ya.A.Komenskiy o ‘qituvchi obrazini tasvirlar ekan, uning shaxsida quyidagi fazilatlarining namoyon bo ‘lishi maqsadga muvofiqligiga urg ‘u beradi: vijdonli, ishchan, sabotli, axloqli, o ‘z ishini sevuvchi, o ‘quvchilarga otalaridek muomala qiluvchi, ularda bilimga havas uyg ‘otuvchi, o ‘quvchilarni o ‘z ortidan ergashtiruvchi va diniy e ‘tiqodli bo ‘lishiga sababchi bo ‘lishini ta’kilaydi.

K.D.Ushinskiy o ‘qituvchi ma’naviyati va kasbiy faoliyatiga yuqori baho beradi hamda ularning kasbiy malakalarini doimiy ravishda takomillashtirib borish maqsadga muvofiq ekanligi to ‘g ‘risidagi fikrni ilgari suradi. Mazkur g ‘oyaning ijtimoiy ahamiyatini tasdiqlovchi tizim - o ‘qituvchilarni tayyorlovchi tizimni ilk bor asoslaydi.

Hozirgi kunga kelib O ‘zbekiston Respublikasida ham o ‘qituvchi kadrlar ma’naviy qiyofasi, aqliy salohiyati hamda kasbiy mahoratiga nisbatan jiddiy talablar qo ‘yilmoqda. Chunonchi, bu borada Yangi O ‘zbekistonda ta’lim sohasidagi yangi islohotlar, qaror va qonunlar, bo ‘lajak kadrlarga yaratilayotgan shart-sharoitlar fikrimizning yaqqol dalilidir.

Yuqorida qayd etilgan fikrlardan bugungi kun o ‘qituvchisi shaxsiga nisbatan qo ‘yilayotgan talablar mazmunidan shunday savol tug ‘iladi:

Zamonaviy o ‘qituvchi qanday bo ‘lishi lozim?

O ‘qituvchi maxsus pedagogik, psixologik va mutaxassislik ma’lumotiga metodik tayyorgarligiga, shuningdek, yuksak axloqiy fazilatlariga ega shaxs bo ‘lishi lozim. Xulosa o ‘rnida shuni ta’kidlash kerakki, zamonaviy o ‘qituvchi qiyofasida quyidagi fazilatlar namoyon bo ‘la olishi kerak:

➤ O ‘qituvchi jamiyat ijtimoiy hayotida ro ‘y berayotgan o ‘zgarishlar, olib borilayotgan ijtimoiy islohotlar mohiyatini chuqur anglab yetishi hamda bu borada o ‘quvchilarga to ‘o ‘ri, asosli ma’lumotlarni berib borishi lozim.

➤ Zamonaviy o ‘qituvchi ilm-fan, texnika va texnologiya yangiliklari va yutuqlaridan xabardor bo ‘lishi talab etiladi.

➤ O ‘qituvchi o ‘z mutaxassisligi bo ‘yicha chuqur, puxta bilimga ega bo ‘lishi, o ‘z ustida tinimsiz ishlashi va izlanishi lozim.

➤ O ‘qituvchi pedagogika va psixologiya fanlari asoslarini puxta bilishi, ta’lim-tarbiya jarayonida o ‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda faoliyat tashkil etishi kerak.

➤ O ‘qituvchi ta’lim-tarbiya jarayonida eng samarali shakl, metod va vositalardan unumli foydalana olishi imkoniyatiga ega bo ‘lmog ‘i darkor.

➤ O ‘qituvchi ijodkor, tashabbuskor va tashkilotchilik qobiliyatlariga ega bo ‘lishi shart.

➤ O ‘qituvchi yuksak darajadagi pedagogik mahoratga, chunonchi, kommunikativlik layoqatiga ega bo ‘lishi, pedagogik texnika nutq, yuz, qo ‘l-oyoq va gavda harakatlari (mimika, jest, pantomimika) qonuniyatlarini chuqur o ‘zlashtirib olishga erishishi lozim.

➤ O ‘qituvchi nutq madaniyatiga ega bo ‘lishi uning nutqi quyidagi xususiyatlarni o ‘zida aks ettira olishi kerak.

- nutqning ravonligi;

- nutqning aniqligi va mantiqiyliigi;

- nutqning ifodaviyligi;

- nutqning sofliigi uning turli sheva so ‘zlaridan holi bo ‘lib, faqat adabiy tilda ifoda etilishi: jargon (muayyan kasb yoki soha mutaxassislariga xos so ‘zlar), vorvarizm (muayyan millat tilida bayon etilayotgan nutqda o ‘ziga millatlarga xos so ‘zlarning o ‘rinsiz qo ‘llanilishi), vulgarizm (haqorat qilish, so ‘kishda qo ‘llaniladigan so ‘zlar) hamda konselyarizm (o ‘rin bo ‘lmagan

vaziyatlarda rasmiy nutqda soʻzlar) soʻzlaridan holi boʻlishi, oʻqituvchi nutqi sodda, ravon va tushunarli boʻlishi kerak;

- nutqning ravonligi;

- nutqning boyligi (soʻzlash jarayonida maqsadga muvofiq tarzda hikmatli soʻzlar maqollar hamda koʻchirma gaplardan foydalana olish).

- Oʻqituvchi kiyinish madaniyatiga (sodda, ozoda, bejirim kiyinish; taʼlim-tarbiya jarayonida oʻqituvchining turli xil diqqatni tez jalb etuvchi bezaklar (oltin, kumush taqinchoqlar) dan foydalanmasligi, fasl, yosh, gavda tuzilishi, yuz qiyofasi, hatto soch rangi va turmagiga muvofiq ravishda kiyinishni oʻzlashtirishga erishish) ega boʻlishi lozim.

- Oʻqituvchi shaxsiy hayotda pok, atrofdagilarga oʻrnak boʻla olishi lozim.

Oʻqituvchi shaxsining mazkur talablarni oʻzida aks ettira olgan qiyofasi uning oʻquvchilar, hamkasblar hamda ota-onalar oʻrtasida obroʻ va eʼtibor qozonishini taʼminlaydi.

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Oʻzbekiston Respublikasining “Taʼlim toʻgʻrisida”gi Qonunining asosiy maqsad va vazifalari nimalardan iborat?
2. Amaldagi “Taʼlim toʻgʻrisida”gi Qonunning oldingi qabul qilingan qonunlardan farqini ayting,
3. Uzlüksiz taʼlim tizimining isloh qilinishi qanday omillar bilan bogʻliq?
4. 11 yillik majburiy taʼlimga oʻtilishining sabablarini izohlang.
5. Oʻquv-ishlab chiqarish majmuasining asosiy maqsadini tushuntirib bering.
6. Kasb-hunar taʼlimini tashkil etishga yangicha yondashuvni qanday baholaysiz?
7. Oliy taʼlim tizimining isloh qilinishi asosida qanday natijalarga erishiladi?
8. Oliy oʻquv yurtidan keying taʼlim bosqichlariga izoh bering.
9. Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishga qoʻyiladigan talablarga baho bering.
10. Professional taʼlim tizimining asosiy maqsad va vazifalari nimalardan iborat?
11. Boshlangʻich, oʻrta va oʻrta maxsus professional taʼlim dasturlariga izoh bering.